

Daugiabučių namų renovacija: socialinis ir ekonominis aspektai

VYLIUS LEONAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas, Sociologijos katedra, Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas

El. paštas: v.leonavicius@smf.vdu.lt

DAINIUS GENYS

Lietuvos energetikos institutas, Breslaujos g. 3, LT-44403 Kaunas

El. paštas: d.genys@estc.vdu.lt

Analizuojant centralizuoto šilumos tiekimo (CŠT) problemą ir stringantį jos sprendimo būdą – daugiabučių namų renovacijos programą didžiausia problema tampa ne CŠT infrastruktūra, kuri, naudojant naujausias technologijas, galėtų tapti efektyvia ir ekonomiška sistema, bet socialinės kliūtys, neleidžiančios greitai rekonstruoti sistemos bei prisitaikyti prie socialinių ir ekonominių liberalios rinkos sąlygų. Straipsnyje¹ aptariama, kaip iš sovietinių laikų paveldėtos specifinės CŠT infrastruktūros technologinių, ekonominių ir socialinių (socialinio kapitalo) veiksnių kompleksas liberalios kapitalizmo rinkos demokratinėje visuomenėje įgyja specifinį ir energetinio saugumo atžvilgiu ypač nesaugų pavidalą.

Raktažodžiai: daugiabučių renovacija, energetinis saugumas, sovietinė modernizacija, rinkos ekonomika

ĮVADAS

Sovietmečiu statyti daugiabučiai namai vis dar išlieka viena iš energetinio saugumo grėsmių (Augutis ir kt. 2014), kuri kyla dėl sudėtingo veiksnių (kiekvienas atskirai nekeltų ypač didelio pavojaus) komplekso – prastos namų kokybės, centralizuoto šilumos tiekimo, monopolistinio dujų tiekimo („Gazprom“), Rusijos politikos kaimynų atžvilgiu neapibrėžtumo, daugiabučiuose gyvenančios didelės žmonių grupės (apie 66 % Lietuvos gyventojų). Vienas iš realiausių būdų sumažinti šio komplekso keliamą pavojų – renovuoti daugiabučius. Modernių visuomenių urbanizacija rodo, kad daugiabučių rajonai bei centralizuotos jų infrastruktūros yra universali gyvenamųjų namų statybos politikos (*housing*) kryptis. Problemiškiausia yra ne tiek centralizuotas šilumos tiekimas (CŠT), kuris, naudojant efektyvias technologijas, gali tapti ekonomiška ir saugia sistema, kiek įvairios kliūtys, neleidžiančios greitai rekonstruoti senos sistemos bei prisitaikyti prie rinkos ekonomikos sąlygų.

¹ V. Leonavičiaus tyrimas atliktas vykdant projektą „Lietuvos energetinio saugumo tyrimo ir energetinio saugumo lygio įvertinimas“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. ATE-06-2012). D. Genio tyrimas atliktas vykdant podoktorantūros stažuotę „Energetinių grėsmių poveikis Lietuvos visuomenės socialinei sanglaudai“. Podoktorantūros stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotėių įgyvendinimas Lietuvoje“.

Straipsnyje analizuojami tik kai kurie šio komplekso veiksniai – gyventojų dalyvavimo daugiabučių renovacijoje ypatumai. Straipsnio struktūrą sudaro dvi dalys. Pirmojoje aptariami socializmo valstybinio aprūpinimo būstais politikos socialinis ir ekonominis aspektai: socialinis – sovietinės valstybės plėtota visuomenės homogenizacijos politika bei socialinio kapitalo ypatumai; ekonominis – daugiabučių statybų kokybė, susijusi su finansinių resursų stokojančios sovietinės valstybės politiniais prioritetais, nustūmusiais vartojimo sektoriaus plėtrą į socialinės politikos periferiją, bei pigiais energetiniais ištekliais. Antroje dalyje, remiantis empiriniais duomenimis, tais pačiais aspektais nagrinėjama, kaip pasikeičia CŠT situacija rinkos ekonomikos sąlygomis.

PIGIŲ ENERGETINIŲ RESURSŲ IR VALSTYBĖS PRIŽIŪRIMOS VISUOMENĖS LAIKOTARPIS: RIZIKOS „KŪRIMAS“

Tiriant posovietinio laikotarpio visuomenę, naudinga skirti dvi sąvokas: *sovietinę modernizaciją* ir *sovietinio laikotarpio modernizaciją* (Leonavičius 2008; Leonavičius, Genys 2012). Toks skyrimas leidžia tiksliau paaiškinti moderniąją sovietinio laikotarpio visuomenę. Visose moderniose industrinėse valstybėse vyko panašūs procesai, bet dėl skirtingų politinių ir ekonominių sistemų jie nevienodai buvo plėtojami. Energetinės sistemos kūrimas buvo visų Vakarų ar Rytų modernių visuomenių plėtros būtina sąlyga, tačiau dauguma sovietinės modernizacijos negatyvių (pvz., didėjančių grėsmių) pasekmių išryškėjo stipriau nei demokratinėse industrinėse kapitalistinėse visuomenėse, kuriose buvo viešai diskutuojamos modernizacijos produkuojamos rizikos.

Sovietinė socialinės homogenizacijos politika

Socialinė (etninė, rasinė, kultūrinė ar net klasinė) homogenizacija yra universalus modernių visuomenių bruožas. Sovietų Sąjungoje, pasitelkus socialinę inžineriją (pvz., privačios nuosavybės nusavinimas ir prievartinis beklasės visuomenės kūrimas, masinė urbanizacija, kolektyvizacija, kai kurių socialinių grupių izoliavimas ir t. t.), buvo pasiekta ypač didelė socialinė homogenizacija. Totali visuomenės priklausomybė nuo biurokratinės valdžios neigiamai veikė socialinių tinklų ir savitarpio pasitikėjimo plėtrą (socialinį kapitalą) bei ribojo pilietinės visuomenės savarankiškumo bei individualumo raidą. Kitaip tariant, stipri instiualizacija neišvengiamai silpnino visuomenės socialinę integraciją, pagrįstą supratimu ir savanoriška pagalba (Habermas 1989), bei didino individų atsiskyrimą, anonimiškumą, individų, visuomenės ir valstybės tarpusavio susvetimėjimo jausmą. Silpnėjant pilietinės visuomenės savarankiškumui, didėjo individų ekonominė ir politinė priklausomybė nuo sistemos, todėl mažėjo individo vaidmens svarba bei silpnėjo visuomenės galimybės savarankiškai spręsti problemas. Valstybė kontroliavo beveik visus gyvenamojo būsto plėtros (*housing*) aspektus – žemę, namų ir rajonų projektavimą, statybas ir jų priežiūrą, gyvenamojo būsto paskirstymą ir galiausiai namų priežiūrą bei renovaciją². Tokia pigi ir sparti gyvenamojo būsto plėtra buvo įmanoma tik dotuojamos energijos sąlygomis. Kita vertus, paternalistinis valdžios santykis stiprino gyventojų priklausomybę nuo valdžios, eliminavo jų bendros veiklos galimybes bei stiprino tarpusavio susvetimėjimo jausmą. Susvetimėjimas ir nesusikalbėjimas tarp gyventojų ypač išryškėjo, kai ėmė gilėti įtampa dėl privatizuoto buto ir bendro naudojimo erdvių.

² Vėlyvuojū sovietmečiu, didėjant gyvenamojo būsto poreikiui, šalia komunalinių butų (priklausančių valstybei) atsirado kooperatinių butų (priklausančių privačių savininkų organizuotai bendrijai, kuri ima paskolas, rūpinasi priežiūros bei renovacijos funkcijomis) alternatyva.

Planinė ekonomika

Sovietinės ekonomikos plėtra buvo paremta vertikaliais administracijos sprendimais tarp skirtingų planavimo ir vykdančių institucijų: Valstybinis plano komitetas (Gosplanas) nustatydavo siektinus tikslus penkeriems metams, o vėliau kasmet planuodavo įgyvendinimo priemonės kiekvienam produktui, kiekvienam gamybos padaliniiui ir visai šaliai (kiekvienais metais visų produktų kainas nustatydavo centras). Valstybinis materialinio techninio tiekimo komitetas (Gossnabas) buvo atsakingas už visų kiekvienai operacijai reikalingų išteklių valdymą visoje šalyje (faktiškai kontroliavo prekių bei žaliavų srautus) (Castells 2007: 27–28). Neretai planavimo komiteto iškelti tikslai ir suformuoti planai neatitikdavo realiai jiems reikalingų resursų bei poreikio. Toks ekonomikos valdymo modelis lėmė, jog energetikos sektoriaus daugelio prekių ar paslaugų kainos struktūra neturėjo objektyvaus ryšio su realiais produkcijos kaštais (Buzar 2007: 20). Turint omenyje, jog aukščiausias sovietų sistemos tikslas buvo karine galia paremtas dominavimas, kuriam pasiekti buvo mobilizuoti visi resursai, aprūpinimas būstu, paslaugų tiekimas, kitaip tariant, vartotojiškos visuomenės plėtra buvo traktuojama kaip pagalbinės šio tikslo priemonės. Kadangi pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas į karinės galios plėtrą, visuomenės socialinė gerovė tenkinosi likutiniais resursais, o neišvengiama urbanizacija vertė ieškoti pigiausių sprendimų. Centralizuoti energetikos infrastruktūros tinklai tapo itin svarbiais komponentais, leidžiančiais plėtoti masinę urbanizacijos politiką.

Sovietinio laikotarpio socialinė politika (socialinė apsauga) (Aidukaitė et al. 2012), grindžiama planine ekonomika, daugelį viešųjų gėrybių, tokių kaip aprūpinimas gyvenamuoju plotu, šildymas, sveikatos paslaugos ir t. t., traktavo kaip būtiniausius ir visuotinai tenkinamus poreikius. Negalėdama patenkinti masinio būsto poreikio, sovietinė valstybė orientavosi į greitą ir konvejerinę, bet nekokybišką namų statybą (Vanagas 2003), kurių prastą šilumos varžą kompensavo neriboti ir pigūs naftos ištekliai. Prasta daugiabučių kokybė³ ir lėmė CŠT problemą⁴, kuri iškilo jau Nepriklausomos Lietuvos rinkos ekonomikoje.

Sovietinis energetikos plėtros modelis rėmėsi neišsenkamų energetinių išteklių prielaida, o didėjančiais sunaudojamo kuro ir energijos rodikliais buvo iliustruojamos augančios modernizacijos apimtys. Paslaugų vartojimas valstybės buvo stipriai subsidijuojamas. Žemos kainos namų ūkiams buvo kompensuojamos sąlyginai didelėmis kainomis ūkio industrijai, kurios pajamomis buvo subsidijuojami namų ūkiai (Buzar 2007: 20). Šios subsidijos buvo motyvuojamos ideologiniais politinės sistemos principais, pagal kuriuos socialinė gerovė buvo suprantama kaip ekonominės struktūros neatskiriama dalis. Socialinė politika komunistinėse visuomenėse buvo inkorporuota į ekonominę sistemą, ir tai lėmė kainų ir ūkio reguliavimą (Buzar 2007). Visa tai padėjo išlaikyti ištisus nekokybiškai pastatytus ir energetiniu požiūriu neefektyvius daugiabučių kvartalus. Dėl gausių energetinių išteklių ir planinės ekonomikos (paremtos subsidijavimo principu) sovietmečiu CŠT nebuvo nei socialinė, nei ekonominė problema.

³ Plačiau apie sovietiniu laikotarpiu statytų daugiabučių energetinio efektyvumo standartus bei su tuo susijusias problemas žr.: Buzar 2007: 23; Gudzinskas ir kt. 2011; Gatautis 2012.

⁴ Žemą sovietinio laikotarpio darbo kokybę iš dalies galima aiškinti tuo, jog darbo efektyvumas buvo vertinamas pagal bendrąją produkcijos vertę, kuri aprėpė visas gamybos sąnaudas. Lyginant skirtingų metų bendrosios produkcijos vertes, buvo nustatomas įgyvendinamo plano lygis. Ir visiškai nerūpėjo mažinti konkretaus produkto gamybos sąnaudas pasitelkus naujesnes technologijas ar geresnį valdymą, jei bendrosios produkcijos vertės sistema nepajėgė šių patobulinimų paversti didesne pridėtine verte (Castells 2007). Tokia produkcijos vertės nustatymo metodika neskatinio siekti geresnės darbo kokybės.

RIZIKOS TRANSFORMACIJA DABARTINĖJE RINKOS VISUOMENĖJE

Sovietmečiu iškilę didžiųjų ir rajoninių Lietuvos miestų mikrorajonai yra ne tik urbanizacijos, bet ir sovietinės modernizacijos simboliai. Miestų pakraščiuose išsidėstę ir visiškai nuo centralizuotų komunikacijų priklausomi daugiabučių mikrorajonai kartu įkūnijo sovietinio egalitarizmo ideologiją – būstų vienodumas ir įvairių socialinių grupių (profesorių, direktorių, tarnautojų, specialistų ir rankų darbo darbininkų ir t. t.) gyvenimas daugiabutyje teigė apie beklasės ir vientisos visuomenės būvį.

Toks sovietinės modernizacijos rezultatas palietė didelę Lietuvos gyventojų dalį⁵, todėl šiandien dauguma jų yra tapę sovietmečiu išplėtos CŠT sistemos įkaitais. Kokios apimties problemą šiandien kelia buvusi sovietinė gyvenamojo būsto politika ir kokią žalą visuomenei šiandien darytų / daro CŠT, rodo VDU Energetinio saugumo tyrimų centro ir Sociologijos katedros mokslininkų atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa⁶ („Visuomenės požiūris į energetinį saugumą“).

Apklausoje duomenimis, didelė gyventojų dalis patirtų arba patiria didelę / labai didelę žalą, jei sutriktų CŠT (69,3 %) arba pabrangtų šildymo kainos (77,6 %) (1 lentelė).

1 lentelė. Žalos įvertinimas sutrikus šildymo tiekimui arba brangstant šildymo kainoms

	Didelė / labai didelė	Nedidelė / labai nedidelė
Šildymo tiekimo sutrikimas keltų / kelia žalą	69,3 %	22,2 %
Šildymo kainos brangimas keltų / kelia žalą	77,6 %	14,5 %

Dar iškalbingiau CŠT problemišumą, visuomenės nuomone, iliustruoja klausimas apie pačių gyventojų galimybes apsisaugoti nuo CŠT sutrikimų. Duomenys rodo, kad tik 15 % visuomenės turi dideles arba labai dideles galimybes nepatirti žalos sutrikus CŠT (2 lentelė).

2 lentelė. Galimybių apsisaugoti nuo šildymo tiekimo sutrikimų vertinimas

	Didelės / labai didelės	Labai nedidelės / nedidelės
Galimybės apsisaugoti nuo šildymo tiekimo sutrikimų ir nepatirti žalos	15 %	74 %

Kaip teigia posocialistinių visuomenių tyrėjai, pagrindinis šių visuomenių skiriamasis bruožas – likęs ir giliai socialinę bei ekonominę specifiką persmelkęs buvusios sistemos institucinis ir kultūrinis paveldas (Norkus 2009: 573). Šiandieninė gyvenamojo būsto situacija neišvengiamai verčia reformuoti ir pritaikyti Lietuvos energetikos sistemos veiklą naujiems standartams bei išlaisvinti daugiabučių gyventojus iš sovietmečiu sukurtu CŠT spąstų.

⁵ Šiandien Lietuvoje yra apie 34 tūkst. daugiabučių namų, pastatytų 1960–1993 m., kuriuose gyvena apie 66 % šalies populiacijos. Statistika pateikta remiantis: <http://www.atnaujinkbusta.lt/index.php/lt/p/atnaujink-busta/apie-programa/statistika>; Būsto ir urbanistinės plėtros agentūros duomenimis.

⁶ Reprezentatyvią apklausą atliko viešosios nuomonės tyrimo kompanija „Vilmorus“. Respondentų skaičius: N = 2002; apklausta 18 m. ir vyresni Lietuvos gyventojai. Apklausoje būdas: anketavimas respondento namuose naudojant iš anksto parengtus klausimynus. Atrankos metodas: daugiapakopė, tikimybė atranka. Respondentų atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Rezultatai atspindi visos Lietuvos gyventojų nuomonę bei pasiskirstymą pagal amžių, lytį, gyvenamąją vietą, išsilavinimą, perkamąją galią. Apklausoje rezultatai paklaidai – iki 3 % (tikimybė – ne mažesnė nei 97 %).

Oficialiuose Lietuvos dokumentuose⁷ nurodoma, jog viena pagrindinių priemonių kovojant su CŠT problema yra šilumos taupymas ir jos panaudojimo efektyvumo didinimas, ir tam tikslui pristatoma daugiabučių namų renovacija⁸.

Socialinis susiskaidymas

Prievarta homogenizuota visuomenė po nepriklausomybės atgavimo ėmė sparčiai socialiai diferencijuotis. Visuomenė skaidosi į mažesnes ar didesnes grupes priklausomai nuo pajamų, naujų socialinių vaidmenų, užimtumo, išsilavinimo, išpažįtamų vertybių, interesų.

3 lentelė. Sovietinės ir posovietinės Lietuvos visuomenės 7-ių klasių struktūros modelis, pagrįstas Eriksono-Goldthorpe-Portocarero (EGP) 11-os klasių schema⁹

	Tikrieji tarnautojai	Netikrieji tarnautojai	Smulkioji buržuazija	Ūkininkai	Kvalifikuoti darbininkai	Pusiau kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai	Žemės ūkio darbininkai	Visi ekonomiškai savarankiški, aktyvūs gyventojai
1989	15,59	10,85	0	0	20,1	32,0	14,8	Apie 100
2009	30,8	12,3	3,3	1,3	18,0	27,1	6,9	Apie 100

Trečioje lentelėje matyti, kaip pakito klasinis Lietuvos visuomenės susiskaidymas per 20 metų. Greita kapitalizmo restauracija, paskatinusi didesnę visuomenės stratifikaciją, nepadidino pastarosios galimybės aktyviai pilietiškai veikti. Šia prasme būtų galima išskirti dvi

⁷ *Nacionalinė energetinės nepriklausomybės strategija*. 2012. Lietuvos energetikos ministerija. Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programa. Prieiga per internetą: http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=3201

⁸ Daugiabučių namų renovacija sietina su išsamiu pastato konstrukto modernizavimu, visų inžinerinių sistemų kapitaliniu remontu bei pastato apšiltinimu. Pagrindiniai modernizacijos tikslai: pagal ekonominio pagrįstumo principą atnaujinti eksploatuojamų daugiabučių namų šildymo sistemas, atnaujinti ir apšiltinti stogų konstrukcijas, pakeisti arba atnaujinti langus ir lauko duris, pašalinti stambiaplokščių namų siūlių defektus ir sumažinti išorės sienų šilumos laidumą, šilumos energijos santykinės sąnaudas, skaičiuojamas būsto naudojimo ploto vienetai, sumažinti iki 30 % (Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programos monitoringas 2009: 4).

⁹ Dėkojame Z. Norkui už galimybę pasinaudoti šiais duomenimis iš jo spaudai ruošiamos knygos.

Tikrieji tarnautojai (*service class*): aukštoji tarnautojų klasė, žemesnioji tarnautojų klasė (pramonės stambieji darbdaviai savininkai, žemės ūkio stambieji darbdaviai savininkai, aukšto lygio specialistai, administratoriai ir valdininkai, stambių įmonių ir įstaigų vadovai); vidurinės grandies specialistai, administratoriai ir valdininkai; aukšto lygio technikai, nedidelių įmonių ir įstaigų vadovai; ne fizinį darbą dirbančių darbuotojų prižiūrėtojai.

Netikrieji tarnautojai: administracijos ir komercijos aukštesnio lygio ne fizinio rutininio darbo darbuotojai; žemiausios grandies ne fizinio rutininio darbo darbuotojai prekybos ir paslaugų (aptarnaujantis personalas) sektoriuose.

Smulkioji buržuazija: ne žemės ūkio smulkūs darbdaviai savininkai; be samdomųjų darbuotojų išsiverčiantys ne žemės ūkio smulkieji savininkai.

Ūkininkai: žemės ūkio smulkieji darbdaviai; savarankiškai dirbantieji (be samdomųjų darbuotojų) žemės ūkyje.

Kvalifikuoti darbininkai: žemiausios grandies technikai, fizinį darbą dirbančių darbuotojų prižiūrėtojai ne žemės ūkyje; kvalifikuoti fizinio darbo darbininkai ne žemės ūkyje.

Pusiau kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbininkai: ne žemės ūkio pusiau kvalifikuoti ir nekvalifikuoti fizinio darbo darbininkai.

Žemės ūkio darbininkai: žemės ūkio, miškininkystės, žvejybos darbininkai (priminiame sektoriuje).

priežastis. Pirma, sovietinė valstybės sistema, kurioje piliečių galimybė daryti poveikį valdžios priimamiems sprendimams buvo ribota arba jos išvis nebuvo, suformavo žmones, kurie iš dalies prarado bendro dalyvavimo įgūdžius ir net nesuvokia savęs kaip pilietinės visuomenės dalyvio. Beveik penkis dešimtmečius trukusi sovietinė okupacija ugdė konformistinių prisitaikymą prie režimo ir trukdė atsirasti aktyviai pilietinei pozicijai. Gyventojai negalėjo kvestionuoti valdžios sprendimų ir ginti viešojo intereso, nesutapusio su sistemos tikslais. Žmonės ne tik nebuvo mokomi išreikšti savo siekių viešu, argumentuotu ir atviru dialogu (Baločkaitė 2004), jiems paprasčiausiai nebuvo leidžiama tai daryti.

Antra, restauravus privatinę nuosavybę, viešojo ir privataus intereso derinimas tapo nemenu iššūkiu didelei visuomenės daliai. Įtampa tarp viešojo ir privataus intereso bei aktyvaus visuomenės dalyvavimo, ginant ar reiškiant viešąjį interesą, labai akivaizdžiai matyti CŠT atveju. Viena vertus, masiškai privatizavus daugiabučių namų butus, kiekvienas buto savininkas pirmiausia ima rūpintis savo privačia nuosavybe, kita vertus, jis būtinai turi dalyvauti ar reikšti savo nuomonę bei jaustis atsakingas už viso namo priežiūrą ir namo renovaciją tam, kad būtų įgyvendintas bendras interesas. Tačiau tokio bendro intereso supratimo, kompromisų ieškojimo ir pilietinio dalyvavimo, kuriant namo bendrijas, akivaizdžiai trūksta. Atsiradusi namo gyventojų pajamų diferenciacija dar labiau apsunkino interesų derinimą.

Gyventojų susiskaidymą atskleidžia ir tai, kaip jie traktuoja įvairius energetinio saugumo problemas aspektus, pvz., vieni labiau linkę didesnę atsakomybę užkrauti valdžiai, kiti norėtų patys imtis iniciatyvos, vieni teikia didesnę prioritetą demokratijai nei energetiniam saugumui, kiti – atvirkščiai. Vertindami energetinio saugumo ir demokratijos priešpriešą ar liberalistinį ir jam priešingą požiūrį Lietuvos gyventojai pasidalija beveik į tris lygias dalis (4 lentelė).

4 lentelė. Požiūris į energetinį saugumą

	Visiškai nesutinku	Nesutinku	Sutinku	Visiškai sutinku	Nežino / neatsakė
Kiekvienas individas turėtų turėti lygią galimybę pasirūpinti energetiniais resursais ir nelaukti, kad viską padarytų valdžia	5,9 %	28,6 %	37,2 %	6,6 %	21,7 %
Žmonėms turėtų būti leista patiems pasirūpinti energetiniais resursais, jei jie turi idėjų bei sugebėjimų	1,6 %	11,6 %	55,9 %	11,7 %	19,1 %
Kur kas svarbiau siekti energetinio saugumo nei užtikrinti demokratijos sąlygas	4,5 %	33,5 %	27,2 %	6,4 %	28,3 %
Energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingųjų interesų grupių interesus	1,3 %	8,0 %	45,1 %	25,7 %	19,8 %

Gana gausi visuomenės dalis (70,8 %) teigė, kad energetinio saugumo problema Lietuvoje sprendžiama atsižvelgiant tik į galingąsias interesų grupes (4 lentelė). Taigi didelė visuomenės dalis mano, kad valdžios vykdoma energetikos politika negrindžiama socialinio teisingumo principu ir veikiausiai laiko ją neteisėta. Beveik trečdalis visuomenės nuomone, gyvenamojo būsto klausimai turi būti sprendžiami ne pačių gyventojų, o valdžios, tačiau siūlomam renovacijos modeliui reikia didesnio pačių gyventojų aktyvumo. Sovietinio laikotarpio centralizuota komunikacijų infrastruktūra funkciškai derėjo prie centralizuotos sistemos. Pasikeitus politinėms, socialinėms ir ekonominėms sąlygoms būtinas didesnis pilietinis visuomenės aktyvumas, ir gyvenamojo būsto infrastruktūros valdymas čia nėra

išimtis. Tuo labiau kad vietinė ir nacionalinė valdžia centralizuotai nekontroliuoja bei nebevykdo sovietinio laikotarpio valdžios prisiimtų funkcijų. Gyventojų nuostatos visuomeninių problemų sprendimą patikėti valdžiai, asmeninių įgūdžių rūpintis savo turtu stygius ir valdžios nesugebėjimas dėl finansinių ir administracinių trukūmų priimti realius CŠT kaitos sprendimus didina grėsmes. Tuo iš dalies galima paaiškinti, kodėl valdžios bandymai spręsti CŠT problemą (inicijuojant daugiabučių namų renovacijos programą) nebuvo sėkmingi¹⁰.

Remdamiesi apklausos duomenimis ir skirtingais teoriniais dalyvavimo modeliais totalitarinėje ir demokratinėje visuomenėje, galime teigti, kad daugiabučių namų renovacijos programa stringa, nes tipologiniu aspektu šios programos įgyvendinimo modelis nėra adekvatus gyventojų požiūriui ir elgesiui. Iš gana pasyvios ir vis dar sovietinio periodo „įpročiai“ gyvenančios vyresniosios visuomenės dalies, kurią sudaro dauguma daugiabučių namų savininkų, reikalaujama didesnio iniciatyvumo ir savarankiškumo. Įgyvendinant šią programą yra būtinas toks visuomenės elgesio modelis (t. y. susiburti į bendrijas, nuspręsti dėl renovacijos eigos bei tvarkos, surinkti tam tikrą kiekį privačių lėšų (arba derėtis dėl paskolos su bankais), kreiptis į valstybę dėl finansinės paramos, inicijuoti renovacijos procesą, kontroliuoti pačią renovaciją), kuriam ši visuomenės grupė nėra pasirengusi. Pakankamai kuklūs renovacijos projekto įgyvendinimo rodikliai patvirtina, jog visuomenės dalies, nesiryžtančios atstovauti saviems interesams, pozicijos yra kur kas silpnesnės, ir tai apsunkina bendrą veiklą. Nebūdami organizuoti jie neturi reikalingų resursų, būtinų atstovaujant saviems interesams. Akivaizdu, jog be renovacijos projekto korekcijų, atsižvelgiant į visuomenės mobilizacijos ypatumus, sunku tikėtis sėkmingo projekto įgyvendinimo.

Dera pažymėti, jog 2013 m. renovacijos eigos modelis buvo peržiūrėtas numatant didesnę valstybinę paramą ir lankstesnes renovacijos organizavimo sąlygas. Oficialiai skelbiama, jog rugsėjo mėnesį startavusiam antrajam daugiabučių modernizavimo pagal naująjį modelį etapui buvo atrinkti 1 682 namai, t. y. dvigubai daugiau nei per pirmąjį etapą¹¹. Nepaisant renovacijos procesą kontroliuojančių institucijų entuziazmo, minimu atveju gyventojai išreiškė tik preliminarų sutikimą, galutinis sprendimas bus priimtas tik parengus techninius renovacijos bei investicinius planus ir bendrijos daugumai (50 % + 1) oficialiai jiems pritarus. Oficialiai deklaruojamas įspūdingas renovuojamų namų skaičius ir tariamas proveržis liudija tik augančius daugiabučių namų gyventojų ketinimus (greičiausiai dėl pakankamai sėkmingai pakoreguotos renovacijos viešinimo kampanijos), tačiau tai dar nereiškia faktinio renovacijos proveržio. Neatmestina, jog sulaukę oficialaus pasiūlymo ne visi ketinimus išreiškę gyventojai pritarė realiai renovacijos eigai.

Rinkos ekonomika

Renovacija valstybei yra per didelė finansinė našta, todėl ji priversta ja dalytis su gyventojais. Nemažai daugiabučių namų butų savininkų turi ribotus finansinius išteklius (pvz., pensininkai).

¹⁰ Lietuvos nacionalinėje būsto atnaujinimo programoje buvo iškeltas tikslas iki 2020 m. atnaujinti 24 000 daugiabučių pastatų. Dabartinė daugiabučių namų atnaujinimo programa Lietuvoje įgyvendinama nuo 2005 m., jos metu (2005–2010 m.) atnaujinti (modernizuoti) 375 daugiabučiai namai. Estijoje renovacija vyksta sėkmingiau, nes ten aktyviau dalyvauja daugiabučių namų bendrijos. 2010 m. programos vertinimo / monitoringo duomenimis, Lietuvoje tik 17 % daugiabučių namų buvo įsteigę bendrijas, likusi dalis administruojama jungtinės veiklos sutarties pagrindu ar savivaldybės paskirto administratoriaus.

¹¹ Prieiga per internetą: <http://atnaujinkbusta.lt/lt/nv/tyrimas>; <http://www.am.lt/VI/index.php#a/13714>

5 lentelė. Išlaidos šilumai ir mėnesio pajamos, vidutiniškai tenkančios vienam šeimos nariui atskaitčius mokesčius

Šeimos pajamos mėn., vidutiniškai tenkančios vienam šeimos nariui atskaitčius mokesčius	Kiek šiuo metu išleidžiate būsto šildymui?											Iš viso	
	Iki 100 Lt	101–200 Lt	201–300 Lt	301–400 Lt	401–500 Lt	501–600 Lt	601–700 Lt	701–800 Lt	801–900 Lt	901–1 000 Lt	Per 1 000 Lt		Nežinau
Iki 300	8 8,7%	8 8,7%	16 17,4%	13 14,1%	8 8,7%	7 7,6%	4 4,3%	7 7,6%	5 5,4%	1 1,1%	3 3,3%	12 13%	92
301–600	31 7%	52 11,7%	75 16,9%	83 18,7%	60 13,5%	36 8,1%	26 5,8%	9 2%	10 2,2%	14 3,1%	19 4,3%	30 6,7%	445
601–900	39 6,2%	86 13,6%	130 20,6%	134 21,2%	74 11,7%	44 7%	29 4,6%	14 2,2%	12 1,9%	12 1,9%	30 4,8%	27 4,3%	631
901–1200	11 3%	39 10,5%	76 20,5%	78 21,1%	50 13,5%	42 11,4%	18 4,9%	9 2,4%	6 1,6%	3 0,8%	11 3%	27 7,3%	370
1201–1500	9 7,2%	4 3,2%	33 26,4%	23 18,4%	21 16,8%	17 13,6%	8 6,4%	1 0,8%	0 0%	1 0,8%	1 0,8%	7 5,6%	125
1501–1800	2 10,5%	0 0%	4 21,1%	5 26,3%	4 21,1%	1 5,3%	3 15,8%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	19
1801–2100	3 5,9%	1 2%	11 21,6%	12 23,5%	10 19,6%	6 11,8%	3 5,9%	2 3,9%	0 0%	0 0%	0 0%	3 5,9%	51
2101–2400	0 0%	0 0%	1 12,5%	4 50%	0 0%	3 37,5%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	0 0%	8
2401 ir daugiau	2 6,1%	3 9,1%	9 27,3%	2 6,1%	6 18,2%	1 3%	0 0%	1 3%	1 3%	2 6,1%	1 3%	5 15,2%	33
Iš viso	105 5,9%	193 10,9%	355 20%	354 20%	233 13,1%	157 8,9%	91 5,1%	43 2,4%	34 1,9%	33 1,9%	65 3,7%	111 6,3%	1774

Ekonomiškai pajėgesni Lietuvos gyventojai keliasi į naujos statybos ir geresnių energetinių savybių būstus. Pasiturintiems gyventojams, gyvenantiems senesnės statybos būstuose, CŠT taip pat nėra ypač didelė problema, o mažesnių pajamų seno tipo daugiabučių gyventojams CŠT tapo sunkia finansine našta¹². Kita vertus, tai problemiška ne tik mažų pajamų gyventojams (jiems valstybė iš dalies dotuoja šildymą), bet ir vykdant spartesnę renovaciją, nes galėdami gauti dotacijas gyventojai nelinkę skolintis.

Lietuvoje šilumos gamyba stipriai priklauso nuo gamtinių dujų, už kurias mokama itin brangiai¹³. Papildomai CŠT paslaugų kainos dydį užaštrina vieni mažiausių Lietuvos visuomenės pajamų rodikliai ES (Lelkes, Gasior 2012), tad CŠT našta visuomenei reliatyviai dar labiau padidėja¹⁴. Pagal mėnesio pajamas išskiriamos šios gyventojų grupės: 301–600 Lt/mėn. vienam šeimos nariui sudaro 22 %, 601–900 Lt/mėn. – 31,5 %, 901–1 200 Lt/mėn. – 18,5 % (5 lentelė). Respondentai, kurie moka už šildymą pusę ir daugiau vieno šeimos nario mėnesio pajamų, sudaro 53,4 % visos imties.

Nors viešai dažnai kalbama apie būtinybę spręsti CŠT problemą, valstybė, regis, nėra apsisprendusi dėl finansinės paramos dydžio. Vertinant šiuo atžvilgiu vykdomą vyriausybės politiką, galima teigti, jog ji mėgina derinti liberalųjį ir socialdemokratinį paramos modelį. Pirmajam būdingas individualistinis gerovės kaupimas minimaliai valstybės varžomoje rinkoje (Esping-Andersen 1990), todėl CŠT problemos sprendimą linkstama perkelti ant visuomenės pečių. Antrajam būdingas didesnis valstybės įsitraukimas ir atsakomybė už socialinę visuomenės narių gerovę (Esping-Andersen 1990), todėl valstybė skiria dalį renovacijos lėšų, bet jas diferencijuoja pagal renovacijos energetinį efektyvumą: jei sutaupoma 20 % energijos, valstybė skiria 15 % projekto vertės, jei minėtas efektyvumas yra ne mažesnis kaip 40 %, kompensuojama 30 % atliktų darbų kaštų. Anksčiau valstybinė parama renovacijai galėjo siekti net iki 50 %. Nepakankami gyventojų resursai ir stringanti renovacija verčia vyriausybę ieškoti įvairių priemonių, kaip padidinti paramą renovacijai¹⁵. Apibendrinant galima teigti, kad sėkmingos renovacijos garantu būtų ne tik finansinės (ekonominės), bet ir socialinės sąlygos. Skatinant visuomenės motyvaciją būtų įmanoma išplėsti jos dalyvavimą ir paspartinti daugiabučių namų renovacijos eigą.

¹² Dujų kainos galutiniam vartotojui dinamika (EUR/GJ).

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Estija	3,9235	3,9280	4,9902	7,3897	8,9926	7,7148	9,0700	10,9200	11,4400
Latvija	3,8489	4,5402	6,3513	8,2749	13,2097	7,9209	9,5891	11,1986	11,1389
Lietuva	4,5847	5,2864	5,9899	7,7517	9,9989	8,6206	9,9774	11,7064	13,8380

Detalesnę informaciją žr.: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=ten00113&plugin=1>; <http://www.euroheat.org/Statistics-69.aspx>

¹³ Plačiau žr.: <http://verslas.delfi.lt/energetika/kiek-pabrango-sildymo-sezonas.d?id=61062089>; <http://www.regula.lt/lt/kuro-kainos/>; http://www.enmin.lt/lt/activity/veiklos_kryptys/elektra_ir_siluma/duju_importas_vartojimas.php?clear_cache=Y

¹⁴ Lygindami vidutinių CŠT kainų (CŠT kaina EUR/GJ) ir vidutinių atlyginimų (vidutinis atlyginimas EUR) santykį skirtingose šalyse, matome santykinės naštos skirtumus: Estija – 15,42/491, Latvija – 15,35/368, Lietuva – 18,6/361, Suomija – 14,8/1891, Norvegija – 16/3336.

¹⁵ Siekdama paspartinti daugiabučių atnaujinimo procesą Vyriausybė parengė daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) finansinį modelį. Jame numatyta lėšų daugiabučių atnaujinimui pritraukti iš įvairių šaltinių: Europos Sąjungos, valstybės biudžeto ir pačių gyventojų. Galimybes pasinaudoti ES lėšomis daugiabučiams atnaujinti suteikia ES iniciatyva JESSICA.

Plačiau apie kompensacijų tvarką žr.: <http://www.atnaujinkbusta.lt/index.php/lt/p/atnaujink-busta/apie-daugiabuciu-modernizavimo-programa/busto-modernizavimo-programa>

IŠVADOS

1. Sovietmečiu sukurta CŠT sistema, pasikeitus politinėms, socialinėms ir ekonominėms sąlygoms, didelę daugiabučių gyventojų dalį (apie 66 % visos visuomenės) pavertė neefektyvios CŠT sistemos įkaitais. Nuo planinės ekonomikos perėjus prie rinkos ekonomikos, atsiradus privačiai nuosavybei ir pakilus energetinių išteklių kainoms, išryškėjo prastos daugiabučių namų kokybės keliami žala.

2. Daugiabučių namų gyventojų dalis, kurie už šildymą moka pusę ir daugiau vieno šeimos nario mėnesio pajamų, sudaro net 53,4 % visos imties.

4. Daugiabučių namų gyventojų dalis patirtų arba patiria *didelę / labai didelę* žalą, jei sutrikėtų centralizuotas šilumos tiekimas (69,3 %) arba pabrangtų šildymo kainos (77,6 %). Tik labai nedidelė daugiabučių namų gyventojų dalis (15 %) turi *dideles / labai dideles* galimybes apsisaugoti ir nepatirti žalos dėl CŠT sutrikimų (74 % tokių galimybių neturi).

5. Neefektyvios CŠT infrastruktūros keliami energetinio saugumo grėsmė yra sprendžiama daugiabučių namų renovacija, kuri finansiškai yra remiama valstybės, taip pat prisidedant patiems gyventojams. Tačiau renovacija susiduria su socialine ir ekonomine / finansine kliūtimis. Parenkant renovacijos modelį nebuvo atsižvelgta į socialinį visuomenės susiskaidymą bei menką socialinį kapitalą – pasyviai ir nuo valdžios sprendimų stipriai priklausomai visuomenės daliai buvo primestas aktyvių, bendradarbiaujančių, diskutuojančių ir galinčių savarankiškai priimti sprendimus asmenų veiklos modelis. Ekonominė / finansinė kliūtis turi du aspektus: vienas yra susijęs su nemenka daugiabučių gyventojų dalimi, kuri moka nemažas šildymo kainas ir neturi pakankamų pajamų, kitas – su valstybės šildymo kainų dotacijomis mažų pajamų gyventojams, o pastarosios mažina tokių gyventojų renovacijos motyvaciją.

Gauta 2014 03 17

Priimta 2014 04 07

Literatūra

1. Augutis, J.; Krikštolaitis, R.; Genys, D.; Pečiulytė, S.; Česnakas, G.; Martišauskas, L. (sud.) 2014. *Lietuvos energetinis saugumas. Metinė apžvalga. 2012–2013*. Kaunas: VDU.
2. *Analyses of Energy Supply Options and Security of Energy Supply in the Baltic States*. 2007. Vienna: International Atomic Energy Agency.
3. Baločkaitė, R. 2004. *Viešojo diskurso raida Lietuvoje 1988–2002 m. ir jo sociologinė analizė socialinio konstravimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: KTU.
4. Beck, U. 1998. "The Politics of Risk Society", *The Politics of Risk Society*, ed. J. Franklin. Cambridge: Polity Press, 9–22.
5. Buzar, S. 2007. *Energy Poverty in Eastern Europe*. Ashgate Publishing Limited.
6. Castells, M. 2007. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tūkstantmečio pabaiga*. T. III. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
7. *Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programos monitoringas*. 2009. Vilnius: VŠĮ „Kompetencijų centras“.
8. Esping-Andersen, G. 1990. *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
9. Gatautis, R. 2012. „Kaip išvengti baudžiamos šilumos ūkyje?“ Prieiga per internetą: <http://www.ekonomika.lt/naujiena/kaip-ivsengti-baudziamos-silumos-ukyje-22624.html>
10. Gudzinskas, J.; Lukoševičius, V.; Martinaitis, V.; Tuomas, E. 2011. *Šilumos vartotojo vadovas*. Vilnius: Šilumos tiekėjų asociacija.
11. Habermas, J. 1989. *The Theory of Communicative Action*. Boston (Mass.): Beacon Press.
12. Lelkes, O.; Gasior, K. 2012. Income Poverty and Social Exclusion in the EU. *Policy Brief*. January. European Centre. Prieiga per internetą: http://www.euro.centre.org/data/1327061559_78123.pdf
13. Leonavičius, V. 2008. „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika“, *Darbai ir dienos* 49: 219–233.

14. Leonavičius, V.; Genys, D. 2012. „Rizikos visuomenė: centralizuoto šildymo sistemos atvejis Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 23(4): 237–245.
15. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
16. Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
17. Walzer, M. 2004. *Politics and Passion*. London: Yale University Press.

VYLIUS LEONAVIČIUS, DAINIUS GENYS

Renovation of multi-apartment houses: social and economic aspects

Summary

Initially the district heating (DH) system was developed to facilitate the life quality of people who live in multi-apartment houses. However, after the change in political, social and economic circumstances, it became a heavy burden for the most of the population. It is obvious that not the DH system is to blame. In more rational context, by implementing new technologies the effect of this system could be much better (in terms of economy and efficiency). By analyzing one of the most problematic aspects of energy system district heating and its way of salvation – renovation of multi-apartment houses, the article will show that the legacy of a complex of specific technological, economic and social elements of Soviet infrastructure appears in a specific and particularly precarious shape under conditions of liberal market capitalism in regard to energy security.

Key words: renovation of multi-apartment houses, energy security, soviet modernization, market economy